

НАТАЛЯ РОМАНОВИЧ.

Л і л і я.

Вона вмерала. Вже кілька день лежала нерухома, бліда, і з кожною годиною зменшувались її сили.

Коло її кімнатки в коритарі метушилися люди — лікар, сестри милосердя та де хто з пансіонерів сеї санаторії для слабогрудих; вони тихенько снували повз дверей, прислухуючись, напружено чекаючи якого небудь звука з тої німої хати.

Не насмілювались увійти до вмираючої, бояли ся потурбувати її, боялись зустріти її повний туги й захололого одчаю погляд, побачити її тоненьку нерухому постать, що якось безнадійно витягнулась на ліжку. Часами лікар, забігав до неї; сидів 5—10 хвилин; виходив задуманий, стурбований; біг до салі, не відповідаючи на питання, якими закидали його всі, що цікавили ся хорою, і ходив там з кутка в куток, повторяючи!

— Elle mort! Elle mort!

Вона, ся дівчина з Росії повинна була одужати. Так постановив він ще тоді, коли перед двома роками весела, з ясними очима і червоними щоками, без одного легкого вона бадьоро й легко піднімалась по сходах санаторії. Він пам'ятає радісний усміх її і повний запалу покрик, коли вона побачила з вікна призначеної для неї хати далекі гори і мальовничі рівнини. Він не зрозумів, що вона сказала на чужій мові (російську мову знав, але якоюсь іншою, невідомою мовою говорила вона; потім дізнав ся, що то мова була *des petites russes*), але зрозумів її: вона молода, енергична, життєрадісна свою неволю в санаторії зустрічає весело, з надією зовсім одужати. І він присягнув собі, що вона буде здорова і знов вернеть ся до життя, яке покинула в Росії.

Лікар, як і вся санаторія, мало знав про неї; знав лише те, що з шіснадцяти років по тюрмах тинялась вона — там і сухоти придбала. Про себе не любила оповідати, але коли розмова велась про Росію, про ту боротьбу, що так інтензивно провадилась там останніми часами, очи їй запалювались полумем, голос дзвенів і слова котились безперервним гарячим

поток. І не марно: вона привчила санаторію цікавитись тими страшними, величезними подіями, що відбувались в Росії, довела далеких від всякої політики Швайцарців і хорих, що цілковито поринули в собі, слідячи за своїм здоров'ям, до того, що вони не могли дня перебути, щоб не перечитати у всіх газетах, які тільки одержувались, про Росію і ще потім розпитували її, що вона з російських газет вичитала. Але лікар забороняв їй часто виголошувати свої політичні промови — се втомляло її і зле впливало на її здоров'я. Зпочатку обурювалась, сперечалась з ним, а потім скорилася переконана, що так треба... треба для того, щоб вона швидче могла повернутись до того життя, про яке з таким запалом оповідала перед своєю аудиторією. І терпеливо слухала лікаря, зносила весь режим лікування, аби лиш зовсім одужати.

Що дня вона читала газети, ходила на прогульки, писала листи, читала книжки... Два рази на рік їй робилось зле; тоді тримали її цілими тижнями в ліжку. Тепер, сеї зими начеб трохи одужала — одне легке вдалось загоїти — і збиралась літом покинути санаторію, сю восьму тюрму, як жартуючи її називала, коли застудилась і мусіла лягти на цілий місяць. Їй дуже зле було; тоді через силу написала кілька слів комусь в Росію і чекала, що хтось приїде. Довго лежала й чекала — не приїздив ніхто — тільки лист одержався з звісткою, що той, кого вона чекала, не може приїхати, бо сидить в тюрмі. Цілими днями лежала вона сумна й слаба і лікар не відходив від неї; потім нагло енергія повернулася до неї, ожила й одужала, і останній тиждень справді дуже гарно виглядала. Коли встала, жите так і кипіло в ній, метушилась, говорила багато про останні події в Росії, про Думу, газети читала всім, промови в Думі. Лікар любувався нею, радів за неї.

І ось несподівано знов заслабла; коли він увійшов, покликаний до неї позавчора, то злякався: немов смерть — бліда, непорушна була на ліжку, а в хаті стояли спаковані куфри; на столі купка паперу, записаного її рукою на невідомій йому мові *des petites gusses*, з плямою засохлої крові на ній. Що вона хотіла? Що задумала? Їхати? Божевільна... зачекала б ще трохи, може була б зовсім здорова. А то слаба, тільки оживлена енергією, охоплена бажанням життя, поспішила, і ся напружена метушня звалила її — мабуть на все...

І ходячи з кутка в куток лікар повтаряв в розпуці :

Et maintenant elle mort, elle mort! І він довго, довго ходив по салі, не відвідуючи хорої, бо коли він був у неї в останній раз вона, як здавалось йому, спала : лежала з заплющеними очима, і злегка хвилювались її груди.

— И давно она спить?

Лікар здригнув ся від несподіванки і підвів голову : молодий чоловік, високий, чорнявий, з серйозно сумним виразом блискучих очей, які вдивлялись в нього запитуючо, стояв в двох кроках від нього, в руках тримав обережно білу лілля. Збуджений від своїх думок, в які він так глибоко поринув лікар тепер змішав ся і не міг одразу зрозуміти, хто се і чого від нього вимагають. Вдивляючись в молодого чоловіка, що виборно вбраний, чисто виголений і елегантний стояв, не зводячи з нього свого сумного погляду, лікар механічно повторив його питання : давно она спить? і слова чужої мови, які він сам вимовив, повернули його до дійсности.

— Да, да — хутко почав він, не зовсім добре вимовляючи слова чужої мови, — она давно спит, часа 2, я думаю... Я заходив кь ней послѣ завтрака, она ничего не ѣла; молчала, смотрѣла въ стѣну передь собой, потомъ закрыла глаза... слаба она очень. Вы...

— Я Петръ Линицкій, ея другъ; она мнѣ писала ранше, но я не могъ приѣхать тогда... Мнѣ сказали внизу, тамъ, гдѣ вещи оставилъ, что кь ней нельзя, что она спить. А я хотѣлъ бы... можно кь ней?

— Можно, якось безнадійно махнув рукою лікар, але Петро не бачив сього руху і хутко вийшов до коритаря; там не було вже ні душі; шукав кімнату Насті; він памятав, що вона писала йому, що її „камера“ в санаторії під № 6.

Коли знайшов, запукав тихо до дверей.

— Можна увійти? — ледви стримуючи свій неспокій, що оволодів ним ще під час подорожи і все збільшував ся, запитав він тремтячим голосом.

Тихо.

— Можна? і відхилив двері, просовуючи туди голову.

Тихо.

Очевидно спить.

Він увійшов і став коло порога. Лілію все держав обережно перед себе. Щось утримувало його зробити крок далі, навіть порушитись з місця. „Най спить“... Розглядав хату.

„Висока, біла, чиста і багато повітря — гарно для неї“ думав про себе.

Коло вікон стояв стіл з книжками й паперами, порозкиданими в безладі, у всій же хаті була чистота й порядок. Мармуровий вмивальник, білі занавіски, чисті, ясного коліру меблі, білий полог, крізь який невиразно було видно ліжка. Очи Петра знов упали на ліжка і на ній зупинились.

— Настю, спите? несамохіть вилетіло з уст його. — Не чуєте?

Тихо.

— Настю, ти спиш, ти не чуєш мене? трівожним звуком розлягло ся в кімнаті і два кроки зовсім непомітно приближили його до ліжка.

Тихо.

— Настусю! Петро вже відкинув занавіску коло ліжка — ти спиш?

Схилив ся. Біла лілія затремтіла і впала на ліжка.

— Ні! Бачу... Не спиш ти... Очи твої так виразно дивлять ся на мене... Ти мене бачиш, правда? Ти ж дивиш ся на мене.

Дві важкі сльози тихо скотились по блідих щоках і впади на вмерлу.

Очи її були широко розкриті і наче вдивлялись в сі другі, що схилились над нею; ще теплі руки простягнуті були вздовж тіла. Спокійне обличчя звернене було до стелі.

Так, моя кохана... ми ніколи не мали часу для себе, для свого життя, не мали права на своє щастє. Ти так казала. Тепер може маємо час... Тепер можу тебе цілувати, цілувати, моя кохана! Тепер ти тільки моя...

Клякнувши коло ліжка, він несамовито обнімав і цілував мертве тіло.

— Тепер, тепер я тебе зацілую...

Бистрі поцілунки розлягались серед мертвої тиши, і звуки їх — ніжні й легкі — губились самітні, не знаходячи відповіді... назавжди зникали без сліду.

Петро підвів голову і уважно подивився ще раз в великі блакитні очі, наче шукаючи в них сліду останньої думки. „Що думала перед лицем смерти? Чим занята була останній час перед тим, як лягла в ліжку?“ Він окинув зором хату, жадаючи знайти що-небудь, щоби вказувало на самопочуття її останніми днями. „На столі так багато паперів... може що писала“. І кинувся до столу, схопив купку паперів, що посередині лежала. „Дорогий Товаришу... так, се до мене!“

Присівши на килимі коло ліжка, впився очима в рясні рядки дрібненьких, не зовсім рівно розкиданих букв.

„Дорогий Товаришу! Я вчора послала вам телеграму, щоб не приїздили. Тепер же хочу докладно пояснити Вам, чому се. Та до того хочеться вам багато написати; давно вже я се зробила.

Знаєте, тоді як я до вас писала, прохала вас приїхати, не знаючи, що ви в тюрмі, мені було дуже зле, так, як ще ніколи тут не було. Я застудилась і надзвичайно ослабла — не знати було, чи виживу. І тоді мені так забажалось кого-небудь з близьких побачити. Могла б попрохати мати, та бояла ся турбувати її: вона наплакалась би тут коло мене — тяжко було б їй. З братів би кого хотіла побачити, але я знала, що обидва в тюрмі. Зостались ви, Товаришу, і мені здавалось, що ви приїхали б, знайшли б вільний час — хоча коротенький, тільки й ви не на волі були, як я вже пізніше пізнала. А останній час чекала вас, так чекала; тепер же прохаю — не їдьте, не треба. Я вже одужала.

Не смійтеся: справді одужала!

Розуміється, я не така здорова, як на шістнадцятім році, коли мене у-перше посадили в кам'яний мішок, з якого опівночі вивели „на допрос“ перед очі цілого ареопагу, що по-важно сидів коло столу, вкритого зеленим сукном. І не так здорова, як була до тої осінньої ночі, коли мене везли під дощем 20 верст до мійської тюрми. І все-ж таки я одужала. Я почуваю в собі таку життєву силу, таку енергію, таку бадьорість... І тіни немає тої Насті, яка не що-давно лежала на ліжку безсила й слаба.

Не треба, щоб ви приїздили ще й тому, що я їду... Так, я постановила зовсім покинути санаторію, і я їду. До товаришів, до того життя, без якого так нудькую. Не знаю, чи зрозумієте ви, чому я власне тепер хочу їхати. Бачите, се

Й для мене несподіванка. Мене мали випустити з санаторії в літку — мені передавали, що лікар казав так (знаєте, лікар такий симпатичний, так чудово відносить ся до мене), і я доси покійно чекала того щасливого дня, коли вийду на свободу, як покійно і терпливо перебула сі 2 роки в санаторії... Які роки!

До речі: не легко ж се було мені, Товаришу! Мене, яка звикла од ранку до ночі кипіти в окропі життя, цілком віддаючись своїй роботі, одірвали од нього, завезли в се спокійне місце, де мушу, підлягаючи режиму майже не все святкувати. Пильнувати свого здоровля, бути спокійною, виконувати всі приписи, зосереджувати всі думки на своїй особі, застерегаючись доста почитати, щоб не пошкодити собі — таким життям я повинна була жити і терпливо чекати: коли кінець йому. Від тої хвилі, як я вступила тут в свою хату, мене не покидає бажання й віра: мене тут вилічать, я одужаю... І тому покійно чекала. Та ще тоді, як привезли мене сюди — слабу, з кашлем, що розривав мені груди, без одного легкого і з нецілим другим — я перший час дійсно спочивала після останньої тюрми. Але що ліпше почувала себе, то більше хотілось повернутись до життя, особливо останній рік, коли таке дивне, величезне й захоплююче робилось в Росії. Мітінги, забастовки, масовий рух до чогось нового, прекрасного й свобідного... а тут ліки, турботи про здоровле, термометри. Іноді, я іронізувала з себе; се я, переконана пролетарка, проживаю в санаторії 100 рублів в місяць, що мати присилає і здалека стежу за тією боротьбою, що так напружено провадить ся тепер, читаючи газети між сніданком і обідом. Але вгамовувала себе: терпливости, терпливости...

І ось на початку весни вже значно поліпшило ся здоровле моє, і я вся поринула в мрії про будучину, про те житте, до якого мала повернутись небавом. Успіх робітничого руху, перші виступи наших товаришів в Думі, вплив сього на маси — звістки про се так гарно впливали на мене і надавали мені енергії. Але нагло я захорувала; така дурниця — застудилась і пролежала в ліжку цілий місяць. Справді, дуже зле було мені, але я боролась уперто з хворобою і перемогла її. Тепер же я така здорова, повна сил і енергії. І тяжко вже мені тут... хочеть ся розгорнути всі свої сили, ужити, використувати їх, замісь того, щоб марно гинули тут. Вся та

робота, якій я віддавалась, як ще здорова була, видаєть ся тепер мені такою маленькою: ті спілки грамоти, реферати, конспіративне друкування відозв... Тепер широкий шлях, тепер маса заговорила, тепер лунає голос народного депутата, газети наші друкують ся отверто — яка багата і плодюча, величезна і важна перед нами робота! Я їду, їду!

Не знаю, що лікар скаже... мабуть не дозволить. Та то все одно...

Довго обмірковувала: яка здорова, а в сім я майже переконана — то час вже повернутись до справжнього життя; як я ще хора, — то, очевидно, й зовсім не можу як слід одужати і тоді, для чого ж чекати смерти тут? Краще ту решту життя віддати своїй дорогій праці, най там я помру — серед свисту куль і нагаїв, під звуки гордих пісень рідного народу. Най там — як не витримає тіло моє — перерветь ся моє житте... лиш не тут конати. Та для чого про смерть? Я повна сил, я відчуваю їх, що клебчуть в мені, і не занашу їх в сій тихій щилині. Памятаєте, товаришу, в Надзона:

Воздуху, простору, пламенныхъ рѣчей,

Чтобы жить для жизни, а не для могилы,

Всѣмъ біеньемъ сердца, всѣмъ огнемъ страстей.

Сі вірші я деклямувала з надзвичайним запалом перед 7 роками, коли ще була в останній клясі гімназії; памятаю, я й товаришка поїхали човном і десь на зеленім острові я сими віршами висловила свій потяг до життя правдивого, повного, до боротьби енергійної і завзятої за все прекрасне й справедливе. Тоді ще багато де чого не розуміла; тепер же, коли я дуже добре знаю за що і як боротись, чого домагати ся, вся істота моя переповнена бажаннем жити для життя, а не для могили, і як та 15-ти літня Настя я рву ся до того життя всею душею.

Але ви все-таки не розумієте, чому я не можу ще посидіти 2—3 місяці, коли я витримала тут при всім тім 2 роки.

Се вже просто випадково. Читаю газети що-дня, і ось вчора прочитала, що одна політична Д. задушилась своєю кошою в тюрмі. І дивно: розстріли, шибениці, нагаї, катування — все се про що читаєш що-дня, бо сим наповнені всі газети, знаєш все се, бо сим наповнено зараз житте нашої вітчизни — не збентежили мене так, як сі сухі й короткі стрічки. Звикала вже я до всього сього „безумія і ужаса“, як що можна до

нього звикнути; але се... Чи є що більш жахне й глибоко трагічне, як вбийство себе, знищення себе?

Чи є стан більш тяжкий і страшний, як той, коли нема куди йти і лишаєть ся одна смерть... Смерть... А житте таке глибоке й прекрасне само в собі!

Знаєте: коли я читала про се, я сиділа в нашім саді коло санаторії, який ожив, відродив ся, повний сонця і пахощів весни.

І ся смерть... Вона, ся жінка, що сама перервала своє житте, була повна сил і радости життя... і всеж таки відібрала собі його. О! яке ж мусить бути тепер житте! Тоді я й відчула, що неможу довше тут сидіти, що поїду... І я зібралась; поспішно поскладала річи і сіла вам писати.

Тепер як вже рішила їхати, я думаю про силу всіляких річей: як мати зрадє, коли побачить мене здоровою, і ви, Товаришу, також, правда? Хочеть ся швидче побачити всіх, і мою маленьку кімнатку і ту лілію, що під вікном моім цвіла; я її так любила, ту білу лілію. Я писала щоб ви привезли її мені; правда, в тім листі, я багато зайвого написала. Даруйте мені, Товаришу, того листа — тоді, коли писала його, дуже слаба і знервована я була і не могла взяти себе в руки... Ах, як я мрію тепер, про свою будучу роботу, як я рву ся до неї. Вже швидко, швидко... Як давно ми не бачились, правда? І я дуже хочу вас побачити! Будемо знов укупі працювати!

Знаєте, хоч я зараз під дуже тяжким вражіннем самоубийства Д., проте я захоплююсь мріями й думками про будучину і як ранійш так палко вірю в краще житте, яке колись настане і до якого ми прокладаємо шлях величезним числом жертв упертої боротьби. І час, давно вже час спинити сю річку крови, що так широко розливаєть ся. Товаришу, руку! Як швидко побачимось“.

Петро перегорнув останню сторінку: засохлий кривавий струмочок перерізував її вдовж. „Значить, зараз по листі лягла і більше не встала“, яось механічно промайнуло в його голові.

Поклав лист до кишені і підвів ся.

— Ти хотіла мене бачити? Стиснути руку мені? Ось я! І ти жалуєш за тими ніжними ширими словами, що написала мені, як дуже слаба була! А я дякую тобі за них. Ніколи не

чув їх від тебе, хоч знав, що любиш мене, бо ти сувора була до себе, до свого особистого життя. Аж тепер написала — і я дякую тобі.

— Ти так рвала ся до життя... „Чтобы жить для жизни, а не для могилы“... А для чого ти жила? „Для жизни, а не для могилы“... і ти вмерла... вмерла... А я і ллію тобі привіз; яка ніжна, як пахне, — і Петро підніс квітку до губ мертвої; струмок крові, ще не зовсім засохлої офарбував край пелюстка.

— Знаєш, — тихо-тихо вимовив Петро, вкладаючи квітку мертвій на груди, знаєш, чому ти ллію сю так любила? — Ти сама ллія — ніжна, суворо-чиста, ідеально прекрасна...

— Чи ти знаєш, як багато зробила ти для нашого спільного діла? Як свято шануєть ся імя твоє серед товаришів і того люду, для якого робила ти і за який житте своє віддала?

Чи ти знаєш, як я люблю тебе!

І припав до мертвої, тихими поцілунками вкриваючи сукню, руки, щоки.

Осяене сонцем, яке кидало останні проміні на ліжку, блищало золотом волоссе; тіло наче ожило, щоки світились, і тільки блакитні спокійні очі з непорушним виразом, та біла ллія з кривавим пелюстком утворювали загадкову дізгармонію.

